

דבר המערכת

השנה אנו מציינים שישים שנה למרד הגטאות. זיכרון המרידות חשוב לא פחות מזיכרון ההשמדה, משום שנרצחי השואה לא מתו שווי-נפש. היו כאלה שהצליחו להתמרד, אם בהתנגדות פיזית, מזוינת, שבאה לידי ביטוי במרידות מאורגנות בגטאות. ובמחנות ההשמדה, או אם בהתנגדות רוחנית, שבאה לידי ביטוי באי-ציות לפקודות הנאצים ועזריהם, וגם התנגדות שהתמקדה בחיים היהודים (המשך קיום מצוות תחת שלטון הנאצים, או הקמת מוסדות תרבות, למרות האיסור המוחלט). אנו נתמקד בעלון זה בהתנגדויות המזוינות בתקופת השואה.

קריאה מועילה ומהנה,

נועה, רננה ואורטל

אנו מודות לאיתן שוורץ ושירה בורשטיין שעזרו רבות בהכנת העלון.

תוכן עניינים

1	דבר המערכת.....
2	תוכן העניינים.....
3	התנגדות היהודים לנאצים.....
5	האידיאולוגיה.....
7	מרד גטו ורשה.....
14	מרידות בגטאות הקטנים.....
16	המרד בטרבלינקה.....
21	המרד בסוביבור.....
25	ידיעות בארץ בזמן השואה.....
31	כדאי לראות.....
31	כדאי לקרוא.....
32	סיום.....
32	ביבליוגרפיה.....

התנגדות היהודים לנאצים

התנגדות לעניינינו משמעותה, התקוממות מזוינת ומתוכננת לנאצים ולעוזריהם מצד יהודים, כקבוצה או כחידים.

בזמן השואה, מעליית הנאצים לשלטון, היהודים היו תחת תהליך של דה-הומניזציה ובסופו של דבר אף הושמדו, וכל פעולה, לא משנה כמה קטנה היתה, כנגד התהליך נחשבה למרד. התנגדות מאורגנת חמושה נחשבה לשיא ההתנגדות. במלחמת העולם השנייה, תועדו מקרים רבים של התנגדויות ברחבי אירופה, חלקם מוצלחים יותר וחלקם פחות, כאשר המרד הידוע ביותר הוא מרד גטו ורשה שאירע באפריל 1943.

כצפוי, כל פעולה שכוונה כנגד הנאצים על-ידי יהודים כשלה בסופו של דבר, אך חרף זאת היהודים לא איבדו תקווה והמשיכו בניסיונם למרוד בנאצים. הסיבות לכך היו מגוונות, למשל: הרצון לנקום רציחות של יהודים אחרים, הם רצו שידעו שעל אף המשטר הנאצי, שבו נרצחו מיליוני יהודים ללא כל יכולת להתנגד, בכל זאת היו יהודים שלחמו בנאצים באמצעות נשק, ועשו זאת למען כבוד עם ישראל.

כמה מרידות התרחשו במחנות השמדה: בסוביבור ובטרבלינקה, שעליהם נדון בהמשך. בבירקנאו מרדו אנשי הזונדרקומנדו. מרידות אלה דוכאו באכזריות, בבירקנאו, לדוגמה, נרצחו כל המורדים, אך בסוביבור וטרבלינקה הצליחו חלק מהמתנגדים לברוח.

בחלק מארצות אירופה התמקדה תגובת היהודים לנאצים בהצלה. ההתנגדות החמושה היתה שולית. כך היה בבלגיה, גרמניה, הולנד והונגריה.

בצרפת לעומת זאת, ההתנגדות היתה חריפה יותר. ב-1942 הוקם ה"צבא היהודי" והשתתף במבצעים רבים נגד הנאצים, כגון: התקפות על מטוסים גרמניים, כלי רכבם ורכבותיהם, חבלה בבתי חרושת שייצרו נשק, וכדומה.

בנוסף להתנגדות שלווה בנשק, היה גם המאבק לקיום פיזי, שבמהלכו הוכרחו מנות אוכל ותרופות – דבר אסור בתכלית האיסור.

סוג אחר של התנגדות שבא לידי ביטוי באותה תקופה, הוא ההתנגדות הרוחנית. הוקמו בגטאות בתי ספר, תיאטראות, תזמורות וכו'. באופן זה היהודים הצליחו לשמור על שפיותם ועל כבודם. למרות הדיכוי הכבד, היהודים ממשיכים לנסות ולחיות חיים נורמלים ככל האפשר.

צורה נוספת של התנגדות היא ההצלה. כ-360,000 יהודים הצליחו לברוח משטחי הרייך בזמן מלחמת העולם השנייה, בעזרת חציית גבולות למדינות בטוחות יותר, הסתתרות אצל לא יהודים, וזיופי תעודות.

אי-ציות להוראות הנאצים, אף הוא מהווה התנגדות. מנהיגים יהודים רבים סירבו למלא את פקודות הנאצים ושלמו על כך בחייהם. דוגמאות לכך הן מאסרו והירצחו של יושב ראש היודנראט הראשון בלבוב, **דוקטור יוסף פרנס**, שסירב למסור יהודים לעבודות כפייה.

כמו-כן, הירצחו של יושב ראש היודנראט האחרון במינסק, **משה יפה**, אשר קיבל הוראה מהנאצים להרגיע את היהודים שרוכזו באקציה בסוף יולי 1943, ובמקום זה אמר להם לברוח בניסיון להציל את נפשם.

בזמן מלחמת העולם השנייה, היו מאות מקרי התנגדות, בכל המישורים שהוזכרו לעיל. בעלון זה נדון במספר מצומצם של מרידות אלה – המרידות האקטיביות המזוינות.

אבא קובנר (עומד רביעי מימין) ופרטיזנים יהודים
"התשובה היחידה למרצחים – התגוננות!"

האידיאולוגיה

המורדים פעלו מתוך אידיאולוגיה, מחשבה וסיבה. לרוב הם היו בני הדור הצעיר, ללא עול משפחה ופרנוסה. בנוסף, הם היו מאורגנים בתנועות נוער מסוגים שונים.

נשאלת השאלה, מה גרם לתנועות הנוער לעמוד בראש המרד ולהנהיג?

ראשית כל, החלל שנתרוקן – שאר מנהיגי המפלגות והקהילות ברחו עם הכיבוש הנאצי, בידיעה שהגרמנים הורגים את המנהיגות (גם המנהיגות הלא יהודית). לעומת זאת, ההנהגה של תנועות הנוער לרוב לא ברחה, ופעילים שברחו, חזרו אל קבוצותיהם המקוריות, תחת הכיבוש, כדי לעזור לשקם את התנועה.

שנית, החינוך בתנועות הנוער. הן לימדו לערכים מסויימים. אחד מעקרונות אלה היה החינוך להגנה עצמית. התנועות תמכו בהגנה עצמית שהחלה נגד הפוגרומים. תנועות הנוער הציוניות אף גדלו על המיתוסים של ארץ ישראל העומדת על נפשה ונאבקת באויבים. היה טבעי עבורם להתקומם מול הדיכוי והרציחות.

אידיאל נוסף הוא הגיבוש בתנועה, הקשר בין החברים והדאגה אחד לשני. כל אלה עזרו לחברים להחזיק מעמד ולאחר מכן גם לפעול ולהנהיג. הידיעה שמאחוריהם עומדים שאר החברים, גם אלו שבארץ, תומכים בך, ומסתכלים על מעשיך.

עוד ערך היה החינוך להגשמה ולשינוי העולם. לפי האידיאולוגיה שלהם, תפקידם היה ללכת לפני המחנה. לכן הם היו הפועלים והיוזמים, תוך הקרבה עצמית.

חברי תנועות הנוער "לא היו יכולים אחרת" כדבריה של **צביה לובטקיין**.

עם זאת, עד שנודע בגטאות על מחנות ההשמדה ועל ההשמדה ההמונית, תנועות הנוער עסקו

בעזרה לציבור ולחבריהן, מבחינה פיזית ומנטלית.

לאחר שידיעות על ההשמדה הגיעו (משנת 1942) התחיל לנבוט הרעיון למרוד, להתנגד, אך הוא לא בא לידי ביטוי מעשי בגלל פילוג ושוני אידיאולוגי בין התנועות השונות, וכן כתוצאה מקשיים בהשגת נשק וחוסר ידע בנושא, ובעיקר בגין התנגדות הציבור, היודנראטים והידיעה שכל התנגדות לגרמנים תעלה ביוקר לכל הגטו – **האחריות הקולקטיבית**.

תנועות הנוער ולאחריהן חברי המחתרות: הבונד, הקומוניסטים, פועלי ציון שמאל וימין,

הרביזיוניסטים, בית"ר, דרור-החלוץ, השומר הצעיר, גורדוניה, עקיבא, החלוץ המזרחי ועוד, היו במחלוקת חריפות מאוד בענייני אידיאולוגיה, למשל ציונות, סוציאליזם והשילוב הנכון ביניהם. לפני המלחמה המחנות היו עוינים. למרות זאת, במהלך המרד כל חברי המחתרת פעלו לשם אותה מטרה ופעמים רבות גם במשותף. "אנו נלחמים על שלוש שורות בהיסטוריה" (דולק ליבדקינד, ראש עקיבא ואי"ל בקרקוב) היה משפט שרובם הזדהו איתו ופעלו בשמו, וכך נפלו המחיצות ונוצר שיתוף פעולה ואחוות גורל.

בגטאות היה קשה עד בלתי אפשרי למרוד. האוכלוסייה האזרחית צפופה ונתונה תחת פיקוח חמור. בנוסף, המורדים לא יכלו לפעול מבחינה מוסרית, כל עוד היה שמץ של סיכוי להישרדות התושבים בגטו, בידעם שפעולה תחרוץ את גורלו סופית. לכן תכננו לפעול רק באקציה הסופית, כאשר ברור שאין עוד סיכוי. אך היה בכך קושי, כי תאריך זה נקבע על ידי הגרמנים ובדרך-כלל הפתיע.

המרידה, מטרתה להראות לעולם שהיהודים נלחמים, נוקמים את רצח אחיהם ואת הירצחם הם. ההתקוממות בגטו היתה חסרת סיכוי להצלה, ומשמעותה סמלית. למורדים היה סיכוי טוב יותר לשרוד ביערות כפרטיזנים, אך הם בחרו ללחום בגטו אם מתוך ידיעה שגם בחוץ סיכוייהם לא גבוהים להינצל (אוכלוסייה עוינת ואנטישמית), ואם, כאמור, מתוך אידיאולוגיה.

מבחינה הלכתית ויהודית-דתית יש בעיה בהליכה מתוך ידיעה ברורה למוות – וזוהי משמעותו של המרד, כאמור לעיל.

האדם היהודי צריך לקוות עד הרגע האחרון, אפילו כשחרב מונחת על צווארו, ואסור לו להחיש את מותו.

מאיך גיסא, יש מושג של מוות על קידוש ה' ביהדות, ובתוך זה נכלל מוות בגין היותך יהודי, כדברי הרמב"ם. אם כן, האם המרד היה מוות על קידוש השם או מוצדק בצורה אחרת מבחינה הלכתית? כידוע, **הרב ניסנבוים** טען בוורשה, שבמצב שבו הגרמנים רוצים לאבד את הגוף, מצווה לשמור עליו, להישאר בחיים, כמו שבשעה שהאויב רצה לאבד את הנפש שמרו עליה והעדיפו למוות. במקום מוות על קידוש השם – **קידוש החיים**.

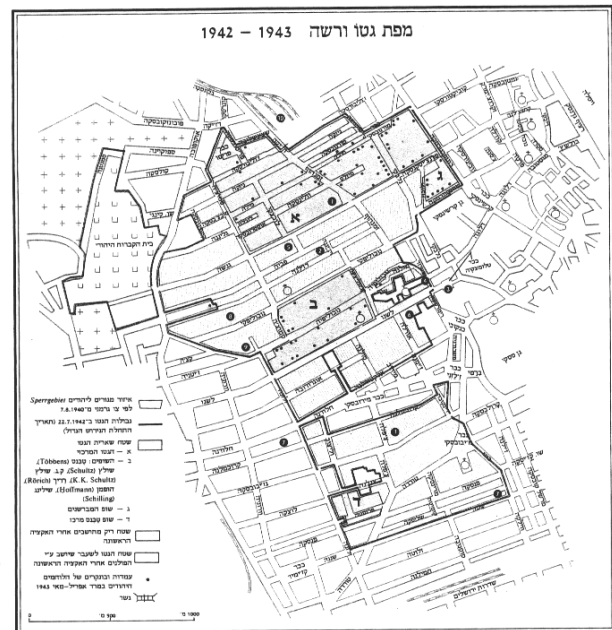
המורדים לא פעלו לפי גישה זו, והעדיפו להישאר בגטו ולהילחם על פני בריחה והסתתרות. הם רצו, לדבריהם, להלחם על הכבוד היהודי ו**לנקום**. אכן **הרב מנחם זמבה** פסק בגטו ורשה, שמרד בשביל לנקום על רצח יהודים מותר ואפילו מצוה, בשונה מנקמה פרטית. מה עוד שבעזרת המרד יש סיכוי להפסיק או להאט את ההשמדה – לפחות בדרך שבה תכננו הגרמנים. בנוסף, זו מלחמה ויש לנסות בכל דרך שהיא לפגוע באויב, חסרת סיכוי ככל שהיא נראית. לסיכום, גם לפי ההלכה המרידה מוצדקת. היא איננה התאבדות גרידא, אלא שרתה מטרה מוצדקת.

מרד גטו ורשה

מרד גטו ורשה היה המפורסם ביותר שאירע באירופה בתקופת מלחמת העולם השנייה.

בגטו ורשה, מגדולי גטאות פולין, רוכזו מאות אלפי יהודים. הצפיפות, הקור, הרעב, שיעור התמותה הגבוה, ההשפלה מידי הגרמנים, וסיבות נוספות הביאו כמה צעירים יהודים תושבי הגטו, להחלטה על הקמת ארגון מחתרת: ארגון יהודי לוחם (אי"ל). ארגון מחתרת זה לא היה היחיד מסוגו בגטו. מטרתו היתה להתמרד. להתקומם כנגד הנאצים. המבצעים שתכנן הארגון בעת הגירוש בקיץ 1942 (למשל ניסיונות להשגת נשק) הניבו תוצאות מעטות בלבד, ובתחילה נכשלו גם המאמצים ליצור קשר עם המחתרת הצבאית הפולנית (ארמיה קרובה). באותה עת פקדו את הארגון כישלונות חמורים ובזמן הגירוש אף איבד לוחמים ומפקדים רבים.

במהלך הגירוש, עד אמצע ספטמבר, נעקרו מן הגטו כ-300,000 יהודים, וכ-265,000 נשלחו לטרבלינקה. מצב רוחם של תושבי הגטו היה שפוף עוד יותר, השורדים, צעירים ברובם, האשימו את עצמם על שלא התנגדו פיזית לגירוש משפחותיהם, ובעקבות זה הצטרפו לארגון. הוא גדל והתאחד עם יתר ארגוני הגטו, התקדם משמעותית, ואומנם צריכת הנשק היתה זעומה (עשרה אקדחים ומעט חומרי נפץ), אך המורל היה גבוה.

התקוממות ראשונית נערכה ב-18.1.1943. באותו יום התבצעה במפתיע אקציה בגטו. לוחמי הארגון היו מופתעים, לכן ארגונם לקה בחסר מבחינת נשק ומערך לחימה. העובדה שהגרמנים הגיעו ללא כל ידיעה, העמידה את הלוחמים במצב שבו כל אחד כלוא במקומו, ללא יכולת לתקשר עם שאר

הקבוצות. בכל זאת, חברי הארגון עשו ככל האפשר בתנאים אלה, והמרד הוגדר כמוצלח יחסית. חברי הארגון שנשאו עליהם נשק הרגו מספר גרמנים. האקציה עצמה נמשכה רק ארבעה ימים. תוכנית הגרמנים להוציא את שארית יהודי ורשה לטרבלינקה הופרה, מאחר שנתקלו בהתנגדות מזוינת בלתי צפויה, הם הפסיקו את האקציה, כנראה משום שחשבו שכוחות גדולים יותר עומדים לרשות היהודים, או אולי חששו שניצוץ המרד יחצה את החומות ויצית את הפולנים. הם לא ידעו שההתקוממות הבאה מצד היהודים, תעלה להם באבדות מרובות יותר.

משמעות המרד היתה, שבנוסף לכך שזאת טבילת האש של הארגון, חל שינוי בהתנהגות היהודים. הם הסתתרו בבתיהם וסרבו לבצע את פקודות הגרמנים. כמו כן למאורעות אלה היתה השפעה מכרעת על ההכנות לקראת המרד באפריל.

פרק הזמן שבין המרידות – כשלושה חודשים – שימש להיערכות קדחתנית לקראת המבחן הגדול: המרד. אי"ל הסיק מסקנות מהמרד הקודם – הגרמנים עלולים להפתיע בכל עת ולערוך אקציה לא-מתוכננת, לכן צריך להיות בכוננות תמידית ולצפות בכל פעם לפעולה. 22 הקבוצות הלוחמות שפעלו בגטו התגבשו לאחר אירועי ינואר, התרכזו בדירות הארגון, וגיבשו מערכי לחימה. אי"ל למד מהמאורעות שיש להתרכז בעמדות מוכנות מראש, בתוך בתים ועליות גג, ולתקוף במפתיע את האויב. הגטו חולק לגזרות קרובות, נקבעו עמדות ולהן הוצמדו קבוצות לוחמות.

מרדכי אנילביץ' פיקד על

מכלול כוחות אי"ל בגטו, ישראל קנל נטל את הפיקוד על גזרות הגטו המרכזי, יצחק צוקרמן ואחריו אליעזר גלר הופקדו על אזור המפעלים, ומרק אדלמן היה מפקדו של אזור "שופ" המברשתנים.

מרדכי אנילביץ'

יצחק צוקרמן, צביה לובטקין וחברי מחתרת נוספים

בתחום של כיכר מורנוב התבצר כוח של "האיגוד הצבאי היהודי" בפיקוד **מרדכי אנילביץ'.**

הנשק, שמיעוטו הושג מהארגונים הפולנים ורובו נקנה בכסף, היה בעיקר אקדחים – נשקו האישי של הלוחם. בנוסף להם הושגו כלים אוטומטים ורובים שנתפסו מידי הגרמנים. כמו-כן, עסקו בגטו בהתקנת רימונים.

סמוך לתחילת המרד, נמנו בארגון 22 כיתות קרובות ו-500 לוחמים, הכוח של אצ"י (איגוד

צבאי יהודי) מנה 200-250 לוחמים, סך הכל: 700-750 לוחמים.

הכל מוכן למרד.

חיסול הגטו החל ביום שני, ערב פסח תש"ג, ה-19 באפריל 1943. הגרמנים תכננו גירוש נוסף ואת מועד פעולתם קבעו, כדרכם, בחגים יהודיים, כדי להשבית את שמחת החג. הלוחמים ידעו מראש על מועד תחילת האקציה. אין ספק שמפקד ה-SS והמשרה במחוז ורשה, **אוברגרופנפירר פריננד פון זאמרן-פרנקנג**, ידע על קיום המערך ההגנתי היהודי, אבל כנראה לא העז להודות בפני הממונים עליו כי כוח יהודי רציני התגבש בגטו. **הימלר** (ראש ה-SS) לא סמך עליו, ומינה במקומו את איש ה-SS **בריגדפירר גנרל ירגן שטרופ**, מומחה לענייני קרבות נגד פרטיזנים, על-מנת שיכניע את הגטו.

טור גרמני שצעד לאורך רחוב נאלבקי הותקף בידי אי"ל, הגרמנים נסוגו. באותו זמן החל קרב בפינת הרחובות זמנהוף-מילא, על הטנק ושתי המכוניות המשורינות הושלכו בקבוקי מולוטוב. מצד הנאצים ניהל גנרל שטרופ את הקרב, והוא הצליח לעבור את המגנים, וכפה עליהם נסיגה. באותו יום הגיע שטרופ לכיכר מוראנוב, שם לחמו אנשי אצ"י, והוצת טנק גרמני שני.

ככיכר מוראנוב הועלו שני דגלים בראש אחד הבתים:

גנרל שטרופ בפעולה
שטרופ, שמסר דינים וחשבונות יומיים על המערכה בגטו, רשם בדו"ח הראשון שלו: "מייד עם היערכות היחידות – התקפת אש מתוכננת מצד היהודים והבריונים, על הטנק שהופעל ועל שתי המכוניות המשורינות הושלכו בקבוקי מולוטוב, הטנק בער פעמיים, התקפת אש זו של האויב גרמה תחילה את נסיגת הכוחות המופעלים. אבודותינו בפעולה הראשונה: 12 איש!"

את היום הראשון לקרבות מתארת **צביה לובטקיין**:

"הרגע בא כשהאיר היום ועמדתי בעליה ברחוב נלבאקי 23 וראיתי את אלפי הגרמנים מקיפים את הגטו במכוונות ירייה ותותחים, כאילו לחזית הרוסית הם הולכים, ומולם עמדנו בעמדה זו עשרים וכמה בחורים ובחורות צעירים, נשקנו? לכל אחד אקדח ורימון, לכל הקבוצה שני רובים ופצצות תוצרת בית, פרימיטיביות, שצריך להדליק את הפתיל שלהן בגפרור, ובקבוקי מולוטוב. היינו שמחים ועלזים, ידענו שסופם יבוא. ידענו שינצחו אותנו, אבל בעד חיינו ישלמו מחיר גבוה, ואכן שילמו! כאשר קרבו הגרמנים זרקנו את הפצצות והרימונים, ראינו דם גרמני ניגר ברחובות ורשה, אחרי שהרבה דם, הרבה דמעות יהודים ניגרו ברחובותיה, היתה בנו שמחה גדולה ולא חשוב היה מה יקרה מחר. הם נסוגו בפחד עצום.

ראינו את הקצין מדרבן חיילים לצאת לקרב, לאסוף פצועים, והם לא זזו... אספנו את הנשק שלהם. וכך אנו, המעטים, דלי הנשק, גירשנו את הגרמנים מהגטו. מובן שהם חזרו, ולא חסרו להם נשק, תחמושת, לחם, מים – כל הדברים שחסרו לנו. הגרמנים שבו ביתר כוח, בתותחים, בטנקים, ואנחנו תקפנו בבקבוקי מולוטוב והעלנו טנק באש... התחבקנו והתנשקנו, אף כי היה בטוח שכמעט איש לא ישרוד, היתה הרגשה כי נקמנו.

בליל הפסח השני, נכנסתי לבונקר שהיה בו **הרב מיזל**. הוא הפסיק את הסדר השני, שם את ידיו על ראשי ואמר: "ברוכים תהיו, טוב לי למות עכשיו, הלוואי עשינו זאת קודם".

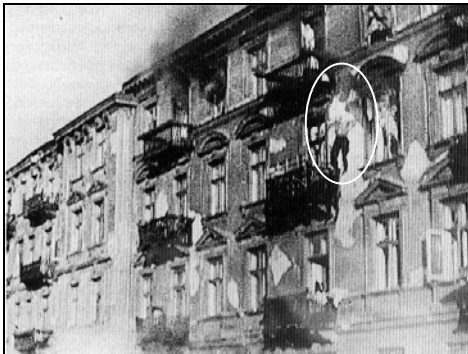
היום הראשון נגמר והמרד גלש ליומו השני. על המשך הקרבות מספר **מרטין גריי**, אחד מלוחמי הגטו:

"אני יושב בעליית הגג כאשר אחרי הצהריים, בשלוש בערך, מגיעים הגרמנים, חודרים לחצר, ולפתע נשמעת ההתפוצצות האדירה: לוחמי הארגון הניחו מוקש בחצר הגוש, המוקש עושה שמות בגרמנים,

פגרים מתעופפים באוויר, החיילים נמלטים, אחר כך חוזרים, מתקדמים בשורה עורפית לאורך הקירות, יורים אל העלייה בה אני נמצא, אני מטיל בקבוקי תבערה ויורה. החום הגדול, הרעש והעשן אופפים אותנו. אני עולה לגג, משתטח, רואה בחצר את מנהל בית החרושת של אסדנוף בלוויית שני קצינים הקוראים לנו להיכנע יש לנו רבע שעה להימלך בדעתנו. מכל עבר עונות יריות. להיכנע? אנחנו שראינו את אימותינו מושלכות לבורות, את אחינו מנופצי ראש, את אבותינו מומתים – אנו ניכנע? אנו ניתן אמון בתלוינים?

הם חוזרים בכוח רב, מגן קראשינסקי מפגיזים את הגטו, מן הרחובות יורים על הבניינים במקלע כבד, בפאנצר-טואסט. אני מתקפל, מדלג מגג אל גג, בחדר המדרגות אני שומע קבוצת גרמנים מתקדמת, ואני מטיל את הבקבוק האחרון שלי, צעקות, צרחות, אני בורח, פתאום חום גדול, עשן סמיך מתאבך, צפוף כאריג חם העוטף אותך עד למחנק. מתחילה שעת הלהבות, הימים מתערבבים זה בזה. הגרמנים מעלים באש את גורת אסדנוף, האספלט בכביש נמס, מכתרות אותי להבות; אני מרים ידי אל שערותי החרוכות, ועתה נדלקות הסוליות על האדמה הבוערת, ניתכים שברי זוכית, הבתים עולים באש, התבערה מתפשטת מרובע לרובע.

מגיע זמנם של הגברים והנשים הקופצים מן החלונות למות, להימלט מן הלהבות, למחוץ חייל גרמני ולהרוג אותו. מן הגג אני רואה אישה אחת ששערותיה סומרות מחמת שיגעון או מרוחו החמה של המוקד, כשהיא מחזיקה את ילדה מעל לרחוב ומוכנה להשליכו. צעקתי: "אני אבוא מן הגג ואציל אותך, אני אציל אותך! אבל איך יכלה לשמוע אותי, הנה כבר הפילתו ובוזקה גדולה היא קופצת אחרי!".

המאבק פנים אל מול פנים נמשך ימים אחדים, ואי הצלחת הגרמנים לתפוס ולפגוע בלוחמים היהודים, החומקים ונסוגים לאחר הקרב דרך הגגות, או כישלונם לשים יד על היהודים המסתתרים בבונקרים, הניעו אותם לשרוף את הגטו באופן שיטתי, בית אחר בית. מצב זה אילץ את הלוחמים לרדת לבונקרים ולנהל מאבק פרטיזוני על ידי גיחות ספורות.

האש והחום בתוך הבונקרים הפכו את החיים במחבואים לגיהנום: האקופציסם בעקיינים הוועמיסן שנאגר התקלקל והמים לא היו ראויים לשימוש. אף על פי כן לא נטשו תושבי הבונקר את מחבואם.

בדוח מיום ה-22 באפריל (שלושה ימים לאחר תחילת המרד), מוסר שטרופ:

"הדליקה שהובערה בלילה גרמה לכך, שאותם יהודים שלמרות כול מבצעי הסריקה עדיין היו מסתתרים מתחת לגגות, במרתפים ובשאר מקומות סתר, הגיחו אל החזיתות החיצוניות של גושי הבתים כדי להימלט בדרך כלשהי מן האש. אחוזי הלהבות קפצו היהודים בהמוניהם - משפחות שלמות - מן החלונות, או ניסו להשתלשל בסדינים מחוברים זה לזה וכדומה. שקדנו על כך שאותם היהודים, וכן האחרים, יחסלו מי".

מלחמת הבונקרים היתה המשימה הקשה ביותר של הגרמנים. שטרופ, בדוחותיו היומיים, כתב כי פעמים אחדות מצליחים הגרמנים להתגבר על הלוחמים היהודים וכי המרד דועך, אך למחרת חזר וציין כי האבדות בצבא הגרמני ממשיכות ללא הרף.

למרות זאת, נחלש בהדרגה כוח ההתנגדות של יהודי הגטו, מכיוון שנשקם היה דל ומועט. האקדחים הזעירים והפשוטים לא היו אפקטיביים מספיק לשם קרבות רחוב יעילים, ומספר הנפגעים מבין הגרמנים היה מועט ביחס לעקשנות ולרוח הנועות של הלוחמים. הגטו בער, והפולנים שיתפו פעולה עם הגרמנים ומסרו להם מידע על המחתרת הצבאית הפולנית שבעצמה שיתפה פעולה עם ארגוני הלוחמים בגטו.

ב-23 באפריל כתב מרדכי אנילביץ' ליצחק צוקרמן, חבר המפקדה ששהה בצד הארי: "לא אוכל לתאר לפניך את התנאים בהם חיים היהודים, רק יחידי סגולה יחזיקו מעמד, כל השאר ייספו, במוקדם או במאוחר. הגורל נחרץ, בכל הבונקרים בהם מסתתרים חברינו, אי-אפשר להדליק נר בלילה מפאת חוסר אוויר, מכל הפלוגות שבגטו נהרג רק איש אחד: יחיאל, אף זה ניצחון הוא... היה שלום יקר, אולי עוד נראה, העיקר: חלום חיי קם והיה, זכיתי לראות הגנה יהודית בגטו בכול גדולתה ותפארתה".

על שרפת הגטו מספרת צביה לובטקיין:

"הגטו בער, ימים ולילות היה אחוז להבות, האש ליחכה כל בית, רחובות עלו על המוקד, עמודי עשן תמרו, ניצוצות ניתזו, והשמים עטו נוגה אדום, מבעית.

קרוב, מעבר לחומה, זרמו החיים כתמיד. אנשים אזרחי הבירה טיילו, שיחקו, התהוללו וראו מקרוב את עשן הלהבות ביום ואת האש בלילה. קרוסלה התנוודה וילדים שיחקו וחגו בה להנאתם. בחורות כפר שנזדמנו לעיר הבירה באו אף הן לכאן, התערסלו בקרוסלה וראו אגב כך את הלהבות העשנות. ניצוצות ניתזים אחוז לעתים בבית מעבר לחומה, אבל שם כובתה האש מיד, ואילו כאן בגטו לא חש איש להציל. הכל בער ואין מכבה.

בער גטו ורשה, הגטו של הגדולה בקהילות ישראל באירופה. בתוכו פרפרו אחרוני היהודים - והם היו עדיין רבבות במספר - פרפורי גסיסה אחרונים.

רק לפני ימים מספר, אפריל 1943, אמרו הגרמנים לחסל שארית פליטה זו, לשלוח את היהודים שעוד נותרו כאן בקרונות המוות לאושוויץ, 'בלזון', כשם ששלחו באין מפריע מאות לוחמים לפניהם. אבל הפעם נרתעו אחור! הפעם קדמום פלוגות הארגון היהודי הלוחם שעמדו בקרונות הרחובות ובמסתורי החורבות, זרעו מוקשים והטילו רימונים בשיירות הצבא הנוהר והחוגג.

הגרמנים נדהמו, נרתעו ונסוגו. לכזאת לא פיללו. הם ניסו יום אחד, ניסו למחרת, וכל פעם קידמתם במפתיע אש היהודים, ולאחר עשרת ימי קרבות לא ההינו להיכנס פנימה.

האויב הצית את הגטו מן האוויר. אחר כך במהומות המנוסה בפנים, שילח אש בארבע פינותיו, וכך חגג את ניצחונו מרחוק. הוא היה בטוח שאש קטלנית זו תסיים בחנק-שריפה מה שלא הצליח בקרב פנים אל פנים. אבל כנראה לא קל ביותר לגמור עם בני העם הזה. בכוחות החיים האחרונים חיפשו היהודים מפלט, התרוצצו בין החורבות והלהבות, האש הניסה אותם מן המחבואים ומן הבונקרים התת-קרקעיים, ורבים נשרפו חיים ונחנקו בעשן.

אך בונקרים שלמים - אנשים, נשים וטף - הגיחו מבטן האדמה וביקשו ישע, נדדו עמוסים פירווי אוכל אחרונים, סירים וכסותות. תינוקות נישאו בחיק אמותיהן, וגדולים מהם נגררו בעקבות הוריהם ובעיניהם תהומות עצב ויגון, צער ומבוכה וזעקה לגאולה... וכל אלה נעו וחיפשו מקלט מאחורי כל חומה, בחורבות שכבר לא יכלו לבעור יותר, בפנינות שהאש לא להטה שם עדיין. מי יקום ויתנה את צמת היגון, את האימה והפחדים של עדת היהודים בלהבות?

לא אשכח אותו לילה שהגטו ניצת כולו, מכל עבריו. חשתי החוצה ממחבואי בלילה, והנה אור כאור היום. האור הגדול הכה בי בתימהון. מסביב שמעתי נפץ להבות משתוללות, שאון מפולת, שמשות מתרסקות ותימרות עשן עלו עד לב השמים, האש פושטת ואוכלת, פושטת ואוכלת...

הבונקר ברחוב מילא 18

אלו היו ימי ראשית מאי 1943. שם בחוצות בודאי נשם הכל בבשורת האביב, ואולם כאן נערך המוקד. לא ידענו אם יהיה ממנו מנוס. המוני היהודים, מעיירות גדולות וקטנות, עדיין הלכו בחשאי, עוברים בזהירות מחצר לחצר, עוקפים את הלהבות. בית בוער באגפו

האחד, ואילו באגפו השני לא נגעה עדיין האש ואפשר לטפס שם ולעבור בפרצותיו.

תחילה היינו מהלכים מבעד לעליות, מפרצה לפרצה, וכך עוברים רחובות בלי להתגלות לגרמנים העומדים מעבר לחומה ויורים בכל יהודי העובר את הרחוב. עתה בערו העליות. המשכנו לעבור מבעד לפרצות ממרתף למרתף, ואחר כך פשוט שוטטנו בין החורבות, עוקפים את האש במידת האפשר. החום להט בפנים, בעיניים, יש שהעשן שם מחנק, סביבך ניתזים ניצוצות ואתה חותר ועובר... אבל הקץ לא הקיץ עדיין!

ב-4 במאי, ביקש שטרופ תגבורת. שלושה ימים אחר כך דיווח, כי איתר את הבונקר של המפקדה ובקרוב יסתער עליו. ב-8 במאי 1943, נפרץ בונקר זה ברחוב מילא 18. הלוחמים, 120 במספר, סירבו לתביעת הכניעה. הגרמנים הזרימו גז, המורדים הצטופפו בכניסה לבונקר ודרכו נשקם בציפייה לגרמנים. הם לא באו והזרם עוד גז! "כשיבואו נתאבד ולא ניפול חיים בידי הגרמנים" הציע אריה וילנר – אחד ממפקדי הארגון.

החלה סדרת התאבדויות מבעיתה. בעוד הלוחמים יורים אחד בשני, גילה מישהו שאחת היציאות מהבונקר עדיין פנויה, וקומץ לוחמים פנה לשם. כל האחרים, למעלה ממאה איש, נפלו, בהם מרדכי אנילביץ', הגיבור, יפה התואר ואציל הנפש.

ב-13 במאי דיווח שטרופ:

"היהודים והפושעים המעטים שעדיין שוהים בגטו מסתתרים זה יומיים במחבואים המצויים עוד בחרבות כדי לשוב בשעות הלילה אל הבונקרים המוכרים להם, לאכול ולהצטייד במזון לקראת יום המחרת, באחרונה אי אפשר להשיג מפי היהודים השבויים ידיעה על בונקרים המוכרים להם.

ב-16 במאי הודיע שטרופ כי הקרב נגמר, כי היהודים שנתפסו ונשמדו הם 65,065 במספר, וכי הוא מופץ את בית הכנסת הגדול שברחוב טלומצקה, שהיה מחוץ לשטחי הקרבות כאות לניצחון הגרמנים וכהוכחה לכך ש"הרובע היהודי בוורשה אינו קיים עוד".

כניעת היהודים לאחר כישלון המרד

"כשהוציאו אותי הייתי כמו חיה פצועה"

גם לאחר ה-16 במאי הצליחו מאות יהודים לשרוד בבונקרים תת-קרקעיים. שוכני אותם בונקרים היו מופיעים בלילות, מחפשים מזון ומים, ומקיימים קשר ביניהם. אחדים מאחרוני הלוחמים הצליח לתקשר עם הפולנים ולהימלט לצד הארי. מעטים מאוד הצליחו להחזיק מעמד בבונקרים, ומעטים עוד יותר החזיקו מעמד עד אוגוסט 1944 – מרד ורשה הפולני.

בדיווח הסופי מ-24 במאי, דיווח שטרופ על תפיסת 65,065 יהודים והשמדת 13,292 מהם, וכן הריסת 631 בונקרים. אלה ששרדו את המרד הועברו להשמדה בטרבלינקה. רק ביוני השתרר שקט בגטו ורשה.

ב-16 בפברואר 1943, ציווה ראש ה-SS הימלר להרוס את גטו ורשה.

צביה לובטקין, אחת הדמויות הבולטות במרד, הצליחה לעבור לצד הארי של העיר דרך תעלת הביוב, שם היתה חברה במחתרת ובפלוגות אנשי "הארגון היהודי הלוחם" ולחמה במרד ורשה הפולני.

לאחר סיום המלחמה היתה ממארגני ה"בריה" וב-1946 עלתה לארץ ונמנתה בין מקימי קיבוץ לוחמי הגטאות. היא מילאה תפקידי ציבור מרכזיים מטעם הקיבוץ המאוחד והעידה במשפט אייכמן ב-1960. בעלה היה יצחק צוקרמן (גם מלוחמי אי"ל).

הייחוד של המרד בגטו ורשה היה בכלליותו, רוב תושבי הגטו לקחו בו חלק: לוחמים עם נשק בידיהם לצד תושבי הגטו שישבו בבונקרים. הודות לאומץ ולנחישות הבלתי רגילים של יהודי גטו ורשה, הפך הגטו מסמל השפלות והרעב לאחד מסיפורי הגבורה הגדולים ביותר, לאחר הלחימה האמיצה בחיילי גרמניה הנאצית, יותר זמן מאשר שנלחמו בהם מדינות ריבוניות אחרות רבות באירופה.

מרירות בגטאות הקטנים

במספר גטאות קטנים נערכו מרידות. אולי "הצלחתן" לא היתה מרובה, ואף לא זכו לפרסום רב, אך ככל זאת לא ויתרו יושבי הגטו, ושמרו על כבודם האנושי.

המרירות אורגנו בנשק, פעמים אף בצורה מאולתרת, בעיקר בגלל לחץ הזמן (המשלוחים למחנות ההשמדה), ופעמים אחרי הכנה קצרה בלבד של האוכלוסייה היהודית במקום. להלן סקירה מצומצמת על חלק מהתקוממויות אלה:

ב-25 באוקטובר 1941, בזמן שניסו הגרמנים להקים גטאות בעיירות סטארודובסק (Starodubsk) וטאטארסק (Tatarsk) שבגליל סמולנסק התנגדו היהודים עם נשק בידם, אך משני המקומות לא היו ניצולים. על המאורעות ידוע ממסמכי הנאצים בלבד.

ב-21 ביולי 1942 התקוממו יהודי קלצ'ק (Kietsk), הם שרפו את בתיהם ופרצו מהגטו בכוח.

ב-22 ביולי 1942 מרדו יהודי נסויז', בעקבות ידיעה שבגטו הסמוך, גטו הורודוז', נרצחו כל היהודים. הוצב מקלע בבית הכנסת, מול שער הגטו, וכאשר הגרמנים פתחו באש, הקבוצה הלוחמת בגטו השיבה אף היא באש. היהודים הציתו את בתיהם והתחולל קרב ביניהם לבין הגרמנים. יהודים רבים הצליחו לברוח אל היערות, אך רבים נהרגו בדרכים או הוסגרו לנאצים בידי לא יהודים.

ב-9 באוגוסט 1942 מרדו יהודי גטו מיר. בגטו זה, בבלרוס, כיננו מחתרת, והיה לה עוזר מן החוץ: ראש המשטרה הגרמנית באזור, שסיפק להם נשק והעביר מידע בנוגע להתקדמות הגרמנים. ב-9 באוגוסט הוא מסר לראשי המחתרת ידיעה בנוגע לאקציה באזור. הוא הוסיף שלילה לפני, בכונתו לצאת עם השוטרים והגרמנים לסיור לילי. באופן זה הגטו יהיה ריק מגרמנים, והיהודים יוכלו לברוח.

אכן, כך היה: 180 יהודים ברחו באותו לילה ליערות.

ב-3 בספטמבר 1942 – מרד יהודי גטו

לחווה. בדומה לגטו מיר, פעלה מחתרת. בעקבות רצח של שבע ילדות יהודיות בידי גרמנים, בטענה ששוטטו בכפרים סמוכים על מנת להשיג אוכל, והידיעה על רצח יהודי מיקשביץ הסמוכה, החלה לפעול המחתרת בקדחתנות רבה. אינטנסיביות זו באה לידי ביטוי בניסיונות השגת נשק.

ב-2 בספטמבר נודע לראשי היודנראט

על תוכניות לחיסול הגטו. באותו הלילה גרמנים ושוטרים כיתרו את הגטו. המחתרת תכננה לתקוף ולברוח ליערות, אך המאבק נדחה. למחרת בבוקר, על-פי אות של המחתרת נפרצה גדר הגטו.

דב לופאטיין, ראש היודנראט, שרף בית **ויצחק רוכצ'י**

ופילח את ראשו, אך לאחר מכן נורה ונהרג. התפתח כ החוצה. אלף יהודים ברחו, שש מאות הצליחו לפרוץ לבורות ונורו שם. רבים מהנמלטים הוסגרו, ובסופו של

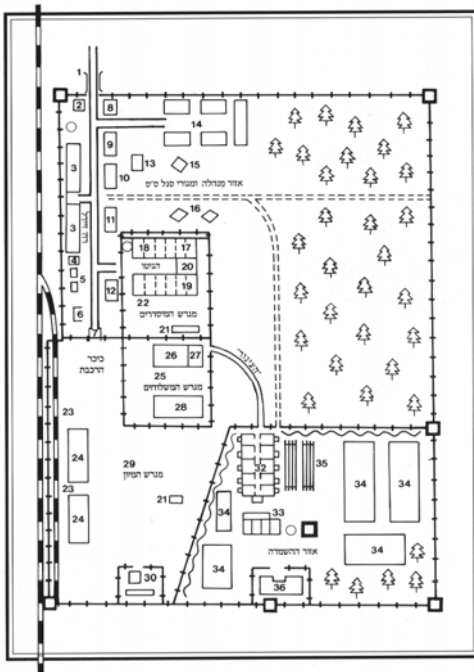
התנגדות יהודית מזוינת במזרח אירופה

ב-9 בספטמבר 1942 מרדו היהודים בגטו קרמניץ.

ב-23 בספטמבר 1942 – מרד יהודי טוצ'ין שבאוקראינה. בעקבות חיסול גטו רובנו הסמוך הגיעו פליטים לטוצ'ין, וסיפרו על הנעשה בעירם. בעקבות ידיעה זאת החליט ראש היודנראט, **שוורצמן**, להתקומם. התוכנית היתה להקים קבוצות של לוחמים, להעמיד שורת בתי קרקע, לשורפם, ולפתוח באש כנגד הגרמנים, בכדי ליצור מבוכה ובלבול. לאחר מכן היהודים יברחו אל היערות. כמה כלי נשק נרכשו, וחיכו לפעולה.

בערב ה-23 בספטמבר הוטל מצור על הגטו. ראשי המחתרת הכריזו על כוננות מלאה והלוחמים תפסו עמדות. בבוקר, הוצתו בתי הגטו, הלוחמים פתחו באש, גדר הגטו נפרצה והיהודים יכלו לברוח. כאלפיים ברחו (ביניהם גם נשים, ילדים וזקנים). מספר גרמנים נהרגו. האש נמשכה כל היום, ורובם המכריע של הלוחמים נהרגו. גורל הבורחים היה קשה, כ-300 נשים עם תינוקות בידיהן לא הצליחו לעמוד בתנאי היער, שבו לעיירה ונרצחו. מהשאר מתו רבים או הוסגרו על-ידי לא יהודים או נרצחו על ידי איכרים. שאר הנותרים הצטרפו ליחידות פרטיזנים ונפלו בקרבות.

המרד בטרבלינקה

בראשית 1943 הואט קצב המשלוחים למחנה, שהוקם במסגרת מבצע ריינהרד (השמדת היהודים במחנות המוות בלז'ץ, סוביבור וטרבלינקה). עבודת האסירים היהודים במחנה התחנתן בטרבלינקה פחתה, ועלה חשש בליבם, שיחוסלו כאחרים. מסיבה זו ובשל מחלות, מורל האסירים היה ירוד. באזור ההשמדה שבמחנה היו האסירים עסוקים בהוראת הימלר לשרוף גופות שהוצאו מקברים המוניים, במגמה לטשטש את הרצח.

המרד הפך לאפשרות קבילה.

בפברואר-מרץ התגבש ועד מארגן למרד, שיזם השגת נשק וכן תכנית מרי ובריחה. מנהיגי המרד נשאו בתפקידים המרכזיים בחיי האסירים ונמנו על העילית החברתית, בתוכם **ד"ר חורנזיצקי, וזיאלו בלוך** (טיפל בצד הצבאי של המרד).

אך גיבושה של המחתרת נפגע עקב העברתו של בלוך מהמחנה לז'בוז'ה. המחנה הועבר לטרבלינקה אביב 1943 ונשק גרמה העברתו של בלוך להקמת תא מחתרתי נוסף באזור פעולתו החדש.

בתחילה, התמקד הוועד בהשגת נשק שהיה הכרחי להתקוממות.

הנשק הושג על ידי המורדים בשתי דרכים: האחת רכישה מחוץ למחנה, והשניה גניבה מה-

SS והאוקראינים שסייעו להם. הצלחת ניסיון הרכש אינה ברורה או מוכחת.

חורנזיצקי ממנהיגי המרד נהרג בידי ה-SS. מותו היווה אבדה כבדה למורדים.

באמצע אפריל 1943 (במקביל כמעט למרד גטו ורשה) הוציא ועד המורדים נשק ממחסן של ה-SS שנפרץ בידי המורדים, ומנהיגי המרד ביקשו לפתוח בפעולה. ההתקוממות נדחתה לאחר שהתברר ששני ארגוני הרימונים שנגנבו אינם שמישים.

באפריל-מאי 1943 הגיעו לטרבלינקה משלוחים מיהודי גטו ורשה שלאחר המרד. חלק

מהמשלוחים לא הופנו ישירות לתאי הגזים, אלא הושארו לעבוד במחנה התחנות. הידיעות על מרד גטו

ורשה רוממו את רוחם של רבים מיהודי טרבלינקה, והעלו את המורל לקראת מרד במחנה. מאידך

נתגלו אסירים יהודים שידיהם רפו עקב תוצאות המרד (המורדים לא קיבלו עזרה מבחוץ, הקורבנות

היו רבים, והשורדים הובאו להשמדה בטרבלינקה). בשלב מסוים, המשלוחים האחרונים מגטו ורשה

פסקו והתמעטה העבודה במחנה. אך באגף ההשמדה המשיכו בפעילות אינטנסיבית, גוויות הובאו

לשריפה ללא הפסקה. ידיעות על כישלונה של גרמניה במלחמה במזרח ובצפון אפריקה הגיעו למחנה.

השתררה תחושה בקרב האסירים שגרמניה על סף התמוטטות. אך הם הרגישו שהנאצים לא יתנו להם

לשרוד את טרבלינקה, הם ירצחו אותם קודם לכן. פעולת המחתרת חודשה. החברים אורגנו בחוליות

לפי מקומות עבודתם במחנה. ביולי 1943 עמד מספר המורדים על 60.

תנאי חיים קלים יחסית גרמו לדחיית המרד, אולם הגורם שהחיש את המרד למרות הכל היה הידיעות על כינונה של מחתרת באזור ההשמדה (המחנה העליון).

ההתארגנות באזור ההשמדה החלה בחודשים אפריל מאי 1943. שניים מבכירי המחתרת הועברו לשם – זיאלו בלוך, ואדולף פרידמן.

אזור ההשמדה היה קטן מהמחנה התחתון והיו בו 300 אסירים. העבודה היתה קשה פיזית ומנטלית, אך התנאים הכלליים היו משופרים יותר. בנסיבות אלה היה קשה לשמור על חשאיות המחתרת, אך ארגונה נמשך. עיקר הכוח נמצא במחנה התחתון שם ניתן להשיג נשק. אך סיכוי הצלחת המרד היה תלוי בפתיחתו בו זמנית בשני מוקדים – במחנה התחתון ובאזור ההשמדה. אנשי המחתרת משני המתחמים קיימו קשר ביניהם. ידיעות הועברו למרות הקשים האובייקטיביים. המורדים אורגנו בחמישיות לפי מקומות עבודתם. בראש כל חמישייה הועמד מפקד. חמישיות אלה היו אמורות לתקוף את הגרמנים והאוקראינים בכלי נשק קרים, ולאחר שישתלטו עליהם ייקחו את הנשק החם (אקדחים וכדומה). באמצע יולי נערך תרגיל היערכות. העבודה במחנה התמעטה, ואנשי המחנה התחתון ביקשו לפתוח במרד, אך אנשי המחנה העליון לא הפנימו את המצב כאנשי המחנה התחתון, הם לא ראו את קץ המחנה. אנשי המחנה התחתון התריעו בפני המחתרת במחנה העליון שאם לא יפרוץ המרד במאוחד, תפתח בו המחתרת במחנה התחתון לבד בראשית אוגוסט 1943.

לבסוף הושגה הסכמה בין נציגי המחתרת, והמרד נקבע לשניים באוגוסט. שעת ההתחלה נקבעה ל-16:30, חצי שעה לתום העבודה וקרוב לשעות החשכה. הוחלט לנתק את קווי הטלפון, כדי למנוע הזעקת תגבורת. התוכנית קבעה השתלטות, הצתה והריסה של המחנה, ורק לאחר מכן בריחה. היהודים האמינו שעדיפותם המספרית והנשק ששיגו יחד עם גורם ההפתעה יעניקו להם סיכוי להצלחה. השלב המקדים היה חיסול שקט של אנשי ה-SS, והשלב המכריע בתכנית המחנה התחתון לאחר הצלחה במרד כווננו לעזיבת המחנה ויציאה מאורגנת ליער. בראשית אוגוסט נערכה ישיבה אחרונה של הועד המארגן את המרידה. אחד המשתתפים, ש.

רייזמן מתאר את רוח הדברים:

“בישיבת הועד המארגן בשעות הערב המאוחרות אישרנו פה אחד את ההחלטה שב-2 לאוגוסט תיערך ההתקוממות. לעולמים יישאר בזיכרוני האדם המבוגר בשורותינו זאב קורלנד שבדמעות חנוקות קיבל מכולנו את השבועה להלחם עד טיפת הדם האחרונה למען כבוד העם היהודי. כל אחד מהנוכחים חש באחריות הגדולה שבהחלטה לחסל את הסאדזים השיגעוני הגרמני ולהביא לקץ טרבלינקה! באותו לילה הועברה ההודעה לחברי המחתרת בכל חלקי המחנה. גם אסירים שלא היו חלק ממנה ציפו להתקוממות.

תחילת המרד באזור ההשמדה (האזור העליון) נשענה על אות מהמחנה התחתון. פרטי הפעולה היו התגברות על השומרים, נטילת נשק, הצתת מתקנים כולל תאי גז ולבסוף התחברות לאנשי המחנה התחתון ויציאה ליערות.

המרד במחנה התחתון

השניים באוגוסט החל כיום רגיל. חברי המחתרת היו נתונים תחת לחץ, ואף ידידיהם לעבודה חשו בכך. מסדר הצהרים נערך כסדרו, ולאחריו פוזרו אנשי המחתרת בין הקבוצות השונות.

היום היה חם, ולשמחת המורדים, עשרים איש מסגל ה-SS והאוקראינים עזבו את המחנה על מנת לרחוץ בנהר הבוג.

שלב ההתקוממות הראשון החל. כלי נשק קרים חולקו, משוריין ה-SS הוצא מכלל פעולה. הפריצה למחסן הנשק של ה-SS התעכבה בשל קצין שנקלע לסביבה. עקב כך כמות הנשק שהוצאה קטנה. בינתיים, דלק הותז על מבני המחנה העשויים עץ.

קרוב לשעה 16:00 מפקד המחנה התחתון, **קיטנר**, הגיע לצריפי המגורים של האסירים, שעצביהם מתוחים עד להתפקע. הוא תפס נער אחד, והיה חשש שאותו נער יוכרח "לזמר". מייד הריצו שליח עם בקשת נשק, ובחזרתו קיטנר נורה. ירייה זו סימנה את ראשית המרי.

תחנת הדלק הוצתה, אך המציתים נהרגו מאש האוקראינים.

רוזמן, שעליו הוטל לנטרל את האוקראיני שבמגדל השמירה, מספר:

"הוא ישב על המגדל והשתוף בשמש. כששמע את היריות הראשונות מהמחנה התחתון והתברר לו שיש שם צרות הוא קפץ למטה. רצתי אליו ואמרתי לו: 'מירה, הרוסים באים.' נטלתי ממנו את הרובה ללא התנגדות מצדו. 'תברח' אמרתי לו, והוא ברח!"

בשל המהומה הראשונית (קיטנר) לא נותקו קווי הטלפון. סגל המחנה התאושש במהירות, והתחמושת של המורדים אזלה. **וילנברג** מתאר את שקורה:

"תימרות עשן שחור כיסו את פני השמים... אנו מזנקים מעץ לעץ בכיוון הגדר... האמיצים מטפסים על סבך הברזל ושם משיג אותם כדור... איש אינו שם לב אליהם... בזינוק אחר עולה אני על גשר הגופות, אני שומע ירייה, חש מכה, רק עוד זינוק אחד ואני בירכתי היער..."

שטנגל, מפקד המחנה, מתאר:

"זה התחיל... תפסתי את האקדח ורצתי. השומרים כבר השיבו אש, אך המחנה כולו נער... הגיע אלי **מאטס**, אחראי אזור ההשמדה ואמר שגם שם הכל בלהבול."

פרנץ שטנגל

המרד באזור ההשמדה

העבודה התנהלה כרגיל, מ-04:00 עד 12:00. העובדים בהוצאת הגוויות עבדו אותו יום בחריצות, ונותרו ליד המוקד גופות לא שרופות. **פרידמן**, מנהל העבודה, הציע לאיש ה-SS במקום שהאסירים ישרפו את המתים אחר הצהריים תמורת תוספת אוכל. איש ה-SS הסכים.

העובדים שנבחרו לצאת להמשך העבודה היו גברים חזקים וצעירים, כדי שיוכלו לתקוף את האוקראינים. נשקם היה גרזנים, אתים וקלשוניים. האסירים שנשארו במגורים שישבו בצריפיהם בשקט מתוח. הם ציפו לאות מהמחנה התחתון.

מעט לפני 16:00 נשמעה ירייה ולאחריה התפוצצויות. מילות הקוד "מהפכה בברלין" נשמעו. זיאלו בלוך וחבריו תקפו את האוקראינים שסביבם. מורדים אחרים פרצו לחדר המשמר ולקחו נשק. למעשה, אזור ההשמדה היה נתון בידי האסירים. יהודים מהמחנה התחתון הגיעו לאזור ההשמדה והחלו לברוח.

בלוך, פרידמן ולוחמים נוספים חיפו על הבורחים עד נפילתם בקרב. אמנם ההתקוממות לא יושמה במלואה. תאי הגזים לא הושמדו, לא כל השומרים חוסלו. אך ההישג היה אדיר. מרבית האסירים הצליחו לברוח.

אינסטנקטיבית, הלוחמים רצו לברוח כמה שיותר רחוק, וכמה שיותר מהר. אך עם הריצה, הצטמצמו הקבוצות. **רייגרדסקי** מתאר:

"הריצה נמשכה כשעתיים... עצרנו ביער לנוח. היינו שמונה איש, ואתנו היה משה'לה. פצוע היה בחוזה. חבשתי אותו, אך כעבור זמן של כלום הוא איבד הכרתו ומת... בקבוצתנו היה סמל לשעבר מהצבא הפולני, **אדאס**. הוא ואני החלטנו ללכת דרומה, משום שהערכנו שהמרדף יתרכז לכיוון צפון-מזרח... עם שחר עצרנו ביער, הסתתרנו כל היום. מרחוק שמעו זעקות – יהודים שנתפסו... לבסוף הגענו לוורשה!

מאוחר יותר שטנגל דיווח שכל המתקוממים נתפסו ונורו. אין זה נכון. פעולות הסריקה בשטח נמשכו מספר ימים, ולבורחים לא היתה ברירה אלא להסתמך על האוכלוסייה המקומית. הרכב האוכלוסייה היה ברובו פולנים, ומעט אוקראינים ובילורוסיים. הנאצים הודיעו להם שהעוזר היהודי, יומת, וכן הובטח להם פרס אם יסגירו יהודים: סוכר וודקה. אך מניעי האיכרים בהתייחסם לאסירים לא הסתמכו רק על ההנחיות הגרמניות. הדבר היה תלוי אף בגישתם הם ליהודים. ברם, היחס היה אנטישמי זה דורות רבים, והשמועות שליהודים יש זהב ורכוש פעלו לרעת הבורחים. איכרים רבים אסרו יהודים שביקשו מהם עזרה ודרשו כסף וזהב. משלא ניתן להם מבוקשם, היו מתעללים ביהודי ומרביצים לו, לעתים אף מכות רצה.

היו, כמובן, גם איכרים אחרים. **רייכמן**, אחד הבורחים, מספר שהסתתר בבית פולני. אחד השכנים נכנס, ראה שהוא יהודי ורצה להסגירו. מסתירו החזיקו בשכן ואפשרו לו, לרייכמן, לברוח.

הבורחים שהגיעו לוורשה ניסו להשיג תעודות אריות ולהיטמע באוכלוסייה. חלק אחר מהבורחים הצטרפו לפרטיזנים. והיו גם אלה, כמובן, שנתפסו ונרצחו במקומות שאליהם ברחו. יש לציין, כי השורדים ניצלו הודות לעזרה שאנשים מקומיים הגישו להם ברגעים הקריטיים של הבריחה.

מסכם **יצחק ארד**:

"המרד בטרבלינקה, הכנתו וביצועו נעשו ללא קשר וללא סיוע מגורם חיצוני כלשהו. היה זה מעשה של האסירים בלבד בכל שלביו. בתכנון, בלחימה ובבריחה. הכוח שהניע את המורדים היה ההכרה הברורה

שהם נידונים לכליה וכל יום שעובר מקרב את קצם. במרד הם ראו תקווה, סיכוי ודרך להצלה. זו היתה מטרתם העיקרית. אך הם רצו גם להביא לידיעת העולם את תיאור פשעיה של גרמניה הנאצית בטרבלינקה. להשיג את המטרה העיקרית, את ההצלה, הצליחו רק מעטים, פחות מעשירית האסירים, אך את מטרתם השנייה – סיפורה של טרבלינקה – הם מסרו לעולם. גרמניה הנאצית לא הצליחה לטשטש את האמת על טרבלינקה. מורדי טרבלינקה רשמו דף של גבורה בתולדות הלחימה היהודית בשואה!

מאה היהודים שנתפסו במחנה עצמו, לא הוצאו להורג. שטנגל ניצל אותם לעבודות תיקון המחנה. הוא רצה להוכיח שהמחנה כשיר לכל משימה. והמשימה הבאה לא אחרה לבוא: לקראת סוף אוגוסט 1943, חוסל גטו ביאליסטוק, ו-25,000 תושביו נשלחו לטרבלינקה. אך המחנה לא יכול היה להכיל את כולם, לכן חלק מהיהודים נשלחו למיידנק ולאשוויץ. משלוח אחד של ילדים נשלח לטרייזנשטאט. בטרבלינקה נרצחו ונטבחו כ-874,000 יהודים. הם הגיעו מהממשל הכללי (גנרל גוברנמן), מבצירק ביאליסטוק, מיוון, יוגוסלביה, צ'כוסלובקיה, אוסטריה וגרמניה. גם אלפיים צוענים הומתו שם.

קורט פרנץ

שטנגל עזב את תפקידו כמנהל המחנה והועבר לחימה נגד הפרטיזנים. החליף אותו קורט פרנץ, שחיסל סופית את המחנה: השמיד את תאי הגזים וטשטש כל עקבות לפעולת הרצח. המבנים פורקו, הציוד נשלח ללובלין. בסוף נובמבר חוסל המחנה, והצוות בו עבר לסוביבור.

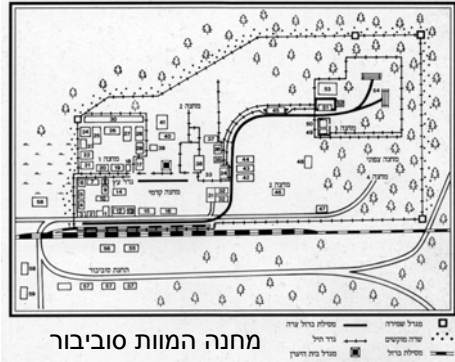
שטנגל הורשע ברצח המונים ונידון למאסר, למשך כל חייו. קורט פרנץ נידון למאסר עולם.

המרד בסוביבור

סוביבור הוא מחנה השמדה שהוקם בחלקו המזרחי של מחוז לובלין בפולין.

תחנת הרכבת של מחנה המוות סוביבור

מחנה המוות סוביבור

המחנה הוקם בעקבות "מבצע ריינהרד" וכולו היה על טהרת ההשמדה. היהודים שהגיעו אליו היו יהודי מזרח אירופה ומערבה ומאוחר יותר גם שבויי מלחמה רוסים. לא כל היהודים שהגיעו לסוביבור נשלחו להשמדה. במקום נערכה סלקציה, והכשירים לעבודה נשלחו לפלוגות עבודה שונות. אך הזקנים, הילדים, הנשים והחולים נשלחו לתאי הגזים. בסך הכול נרצחו בסוביבור כ-25,000 יהודים.

ב-5 ביולי 1943 הוציא **היינריך הימלר** פקודה לחיסול סוביבור כמחנה השמדה והפיכתו למחנה ריכוז, למחנה צורף שטח נוסף ונקרא מחנה IV, החלו להקים שם מחסנים לתחמושת שלל סובייטית, ועל האסירים הוטל לטפל בה.

במשך כל תקופת הקיום נעשו ניסיונות בריחה, וחלקם אף הצליחו. לאחר כל ניסיון בריחה הנאצים נהגו לבצע פעולות תגמול והוציאו להורג אנשים, כשאלה לא דווקא קשורים לניסיון הבריחה, אלא למען יראו וייראו.

בחודשים יולי-אוגוסט 1943 התארגנה מחתרת בקרב האסירים היהודים, ובראשם עמד **ליאון פלדהנלר**, שהיה יושב ראש היוזנראט בעיירה ז'ולקוב בגליציה המזרחית. המחתרת תכננה לארגן מרד של האסירים ובריחה כללית מהמחנה.

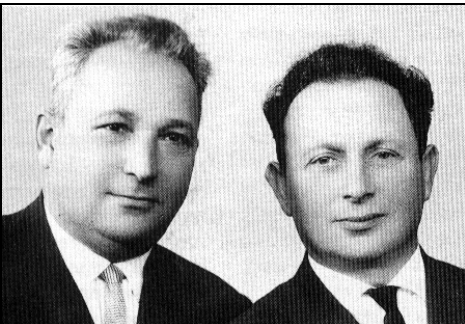
במחצית השנייה של ספטמבר, הובאו למחנה שבויי מלחמה יהודים ממינסק, אנשי הצבא הסובייטי, ביניהם היה סגן **אלכסנדר פצ'רסקי**. פצ'רסקי קורב לראשי המחתרת ואף קיבל את הפיקוד על ארגון המרד, ופלדהנלר נהפך לסגנו. תוכנן, לחסל את ראשי ה-SS, להשיג נשק ולפרוץ את הגדר.

על ההכנות למרד מספר אלכסנדר פצ'רסקי:

"בערב החלטנו, שלמה ואנוכי, לכנס את אנשינו בשעה 9, התכנסנו בנגריית הרחיטים – ברוך, שלמה,

יאנק, החייטים יוסף, יעקב ואחרים.

בפתח הצבנו שומר, שיהירנו במידה שמישהו חשוד יתקרב. סיפרתי לנאספים על שיחתי עם **בוז'קי** (קאפו במחנה – הציע לשתף פעולה עם המורדים),

ולאחר התייעצות קצרה יצא מונייק להביאו. כשהגיע בז'ק'י לצריף פניתי אליו בשנית והנחתי לו שהות לשקול בדבר בטרם יצטרף אלינו, "אם תיכשל תוכניתנו – אמרתי לו – תמוז". "אני יודע זאז", הוא השיב, מסתבר שהיה מוכן לכל. העליתי בפני הנאספים את פרטי תוכניתי: "בראש ובראשונה עלינו לחסל את קציני ה-SS, זה צריך להיעשות במהירות, לכל היותר תוך שעה, ורצוי תוך פחות מכך.

עלינו לבחור אנשים נמרצים ונחושי החלטה המסוגלים לבצע את המשימה. כל שנייה של היסוס עלולה לסכל את מאמצינו. אני אישית מכיר כמה בחורים חזקים ואיתנים ברוחם, שידם לא תרעד כשיגיע הרגע המכריע, ויש להוסיף עליהם אנשים. בשעה שלוש ושלושים יוביל בז'ק'י שלושה מאנשינו ללאגר (מחסן) מספר 2; עליו למצוא סיבה לכך. תפקידם של שלושת אלה יהיה לחסל את ארבעת הקצינים שבלאגר זה. ברוך יהיה חייב לדאוג לכך שהקצינים יגיעו מרצונם למקום. כמו כן יהיה עליו לדאוג לכך שאיש לא ייצא את לאגר מספר 2 למן הרגע שבו תתחיל הפעולה. אם יקים מישהו מהומה, יתפרע או ישתולל, יש להשתיקו ואף להמיתו אם יהיה צורך בכך. בשעה חמש צריך הכל להסתיים בלאגר מספר 2. בארבע בדיוק ינתקו האנשים, שמשימה זו תוטל עליהם, את חוטי הטלפון המקשרים בין לאגר מספר 2 לרובע המגורים של חיל המשמר (האוקראינים). את החוטים יש להטמין, כדי שלא יהיה ניתן לחדש את הקשר הטלפוני בו ביום.

בשעה ארבע בדיוק נתחיל בחיסול הקצינים אצלנו, בלאגר מספר 1. הם יוזמנו אחד אחד, אל בתי המלאכה, ושם יחסלו אותם שניים מאנשינו. בשעה 16:30 צריך הכל להסתיים. באותה עת יתחילו גנייק ובז'ק'י לערוך את כלואי המחנה בסך, כאילו בכוונה להוציאם מן הלאגר, ויוליכום לכיוון שער היציאה. בראש יצעדו הכלואים הסובייטים וכלואים אחרים, שתפקידם יהיה להסתער על מחסן הנשק, ואחרים יחפו עליהם. ברגע שייפתחו דלתות מחסן הנשק, יצטייד כל אחד בנשק ככל אשר תשיג ידו, הכלואים החמושים יעמדו בראש הטור, יתקדמו לעבר השער ויחסלו את השומרים. אם יבחינו השומרים בתנועותינו לפני שנהיה קרובים די הצורך לשער היציאה, נפתח עליהם באש מן הנשק שצברנו למחסן הפרטי שלנו – שאם לא כן נצטרך לחפש לנו מוצא אחר.

ליד נגריית הרהיטים, הרחק מגדרות התיל, נמצאת אחת הווילות בהן גרים הקצינים. אף אם הוטמנו מוקשים בסביבת הווילות הללו, מן הסתם אין אלה מוקשי אוהרה, ואינם קטלניים. אל לצועדים בראש לשכוח, שעליהם להצטייד באבנים ולהשליכן לפניהם, כדי לטהר ממוקשים, לפחות חלקית, את השטח מסביב למחנה.

וכך היה, ב-14 באוקטובר 1943 פרץ המרד. לקחו בו חלק פעיל 400 מתוך 600 אסירי המחנה. על יום המרד מספר **משה בהיר**:

"בסוד העניינים הוכנסו כ-30 איש, בהם מנהלי המלאכה. אלה הזמינו אליהם, בהפרש של דקות, את קציני המחנה למדידת נעליים, חליפות, לקבל מגפיים וכד'. כל זה תוכנן למחצית השעה האחרונה של העבודה. החל מ-15:30, כשהגיע הקצין הראשון לבית המלאכה, קידמו את פניו שני אנשים מבין העובדים, האחד הלם בגרון בראשו והשני דקרו בסכין. השאר מיהרו לסלק את הגופה ולנקות את כתמי הדם כי קצין שני הזומן לאותו בית מלאכה. הכל נעשה במהירות ובדייקנות מירבית. באותה שעה נותקו חוטי הטלפון מבלי אפשרות לתקנם בקלות, וקבוצה נוספת ניתקה את חוטי החשמל שזרם בשלוש גדרות התיל מסביב למחנה.

דקות מספר לפני השעה הקבועה השמייע הספר יהודה, בהתאם לתפקידו היומיומי, את תרועת החצוצרה, המבשרת על קיצו של יום העבודה במחנה. האנשים החלו להסתדר במגרש המסדרים, כהרגלם מדי יום בימו. לא הורגשה תכונה כלשהי במחנה, גם האוקראינים הסתדרו במקום אחר וציפו לקצין הגרמני, שמשום מה בושש לבוא. רק מעטים ידעו, כי הוא אינו נמנה כבר בין החיים. שני יהודים במדי אוקראינים ויהודי נוסף מחופש לקצין גרמני שמו פעמיהם לעבר השער הראשי לקבל לידיהם את המפתחות, אך אלה לא היו שם. הם השיגו רק את המפתח לשער הקטן שבקירבת מקום. באותו זמן פרצו עשרה יהודים את דלתות מחסן הנשק והצליחו להוציא משם מספר רובים.

לפתע הגיע לשער אוקראיני לחפש את מפקדו – הוא נורה ונפל במקום. היהודים החלו לנהור לעבר השער ובחלקם התפורו ורצו אל הגדרות, לפרוץ אותם ולהימלט. האוקראינים הבינו את המתרחש, נתבלבלו משלא היה מי שיתן להם פקודת אש. 19 מבין 21 הקצינים שהיו אותו יום במחנה חוסלו, ובראשם מפקד מחנה סוביבור **אונטרשטורמפירר נימאן**.

אחד הקצינים ניצל בהיותו באותו יום מחוץ למחנה. אחד נוסף הרגיש שמשוה מתרחש והוא נמנע מלבוא לבית המלאכה שאליו הוזמן. כאשר ניתן אות ההסתערות, הקצין יצא ממחבואו ופקד על האוקראינים לפתוח באש לכיוון השער. הנופלים הראשונים חסמו בגופותיהם את היציאה מהשער הקטן ורבים מבין הרצים אל השער הראשי החסום ניספו בגלל האש החזקה של האוקראינים. על אף מכשולים אלו הצליחו לברוח מהמחנה כ-400 איש. כ-150 נפלו במקום וכ-50 חולים וחלשים, כלל לא ניסו לברוח!

ישנם נתונים שנרשמו בעדות זו שאינם מדויקים. במהלך המרד נהרגו 11 אנשי SS ואוקראינים אחדים. כ-300 אסירים הצליחו להימלט אך רובם נהרגו במהלך המרדף. חלקם, כפי שנכתב בעדות, על ידי האוקראינים, וחלק מאלה שהצליחו לברוח ניספו בגין שדות המוקשים הסמוכים למחנה. אלה שנשארו במחנה נרצחו. רק כ-50 יהודים מאסירי המחנה שרדו עד ליום הניצחון, אלה שהצליחו לברוח הסתתרו ביערות, הצטרפו לפרטיזנים או התחבאו אצל לא יהודים.

באשר למחנה, לאחר המרד החליטו הגרמנים לחסל אותו וביטלו את התוכנית להפכו למחנה ריכוז. בסוף 1943 פורק המחנה לחלוטין, השטח נחרש ונזרע ובמקומו הוקמה חווה חקלאית. בקיץ 1944 שוחרר האזור על ידי הצבא הסובייטי והצבא הפולני העממי.

אפר ועצמות במחנה סוביבור אחרי חיסולו

ידיעות בארץ בזמן השואה

לארץ הגיעו ידיעות מקוטעות וחסרות ביסוס. מקורן היה מהעיתונות הכבושה (באירופה), מהסובייטים, ומשמועות מוגזמות, אם במתכוון ואם עקב קשיי תקשורת.

הישוב חש מנותק מאירופה גם כשהגיעו ידיעות, אבל לא התייחס אליהן באמון. החיים נמשכו כסדרם. בעיתונות של אותה תקופה, ידיעות על הנעשה באירופה ליהודים תפסו מקום קטן וצדדי, במקביל למקומם בשיח הציבורי. עורכי העיתון לא פרסמו את הידיעות בהרחבה כדי לא להנמיך את המורל הלאומי, וכאמור בשל חוסר אמון במהימנותן. הצנזורה מצד הבריטים ומצד הסוכנות היהודית היתה מינורית ביותר, למעט לדרישה לא לפרסם ידיעות שעלולות לפגוע במוסריהן או לחשוף ערוצי תקשורת סודיים.

היה קושי פנימי להאמין לידיעות, שהפכו והלכו קשות. נעשו ניסיונות להפריכן ולסתור אותן. החל משנת 1942 היה ידוע על ההשמדה באופן רשמי, אך לא על היקפה הרחב. לאורך התקופה הישוב לא קלט את הזוועה, גם אם האמין למסרים. המודיעין שהועבר להנהגה הלך ונהיה אמין, אך לא פורסם. דבר זה גרם לביקורת קשה נגדה, אבל גם לעיתונות היו מקורות, והמידע שקיבל כלל הישוב חפף פחות או יותר למה שידעו בהנהגה, ועדיין הפעילות מצד הציבור היתה דלילה ביותר. להלן מספר פעולות שבהן בכל זאת נקט היישוב:

- שליחים בז'נבה (1939) ובקושטא (1942) שהעבירו ידיעות וחבילות מארצות נייטרליות כשווייץ ותורכיה. פעילותם הוגבלה עקב קשיי תקשורת בין ארצות אויב, אך המעט שנעשה עודד את היהודים בגטאות ואף עזר להם מבחינה מעשית: החבילות שנשלחו היו הרבה מאוד במציאות הקשה בגטו, וחברי תנועות הנוער התפרנסו מהן.

- הפגנות בסוף 1942 לאחר הגעת תושבי ארץ ישראל מפולין (הוחלפו עם תושבים גרמנים) ועדויותיהם הנחרצות, וכן קבלת דוחות מאמריקה על הנעשה באירופה – מקור שנחשב אמין אף יותר מהרוסים ומהנציגים הציוניים בפולין, ובנוסף, קבלת ידיעות מגורמים גרמנים בכירים ואמינים מז'נבה. פורסמה הודעה רשמית של הסוכנות היהודית בנידון ובעקבותיה נכתב בין היתר שירו של נתן אלתרמן:

מודעות שונות שהתפרסמו בישוב בקשר להצלת יהודי אירופה

בבכות ילדינו בצל גרדמים
 אַתְּ תַמַּת הָעוֹלָם לֹא שָׁמַעְנוּ
 פִּי אַתָּה בְּחַרְתָּנוּ מִכָּל הָעַמִּים, ...
 אֶהְבֶּתָּ אוֹתָנוּ וְרַצִּיתָ בָּנוּ.
 פִּי אַתָּה בְּחַרְתָּנוּ מִכָּל הָעַמִּים,
 מִנּוֹרְוֹגִים, מִצְ'כִּים, מִבְּרִיטִים.
 חַנְּלִים וְתִיקִים וִידוּעִים לְשָׁם,
 וּבְצַעַד יְלָדֵינוּ אֶלִי גֵרְדָּמִים,
 עֵינֵיהֶם מְדַבְּרוֹת: אֵל תְּפִיטִי, הָאֵם
 אֵיךְ שׁוֹרוֹת אַרְכּוֹת הַנְּחָנוּ.
 חַנְּלִים וְתִיקִים וִידוּעִים לְשָׁם,
 רַק קִטְנִים-בְּקוֹמָה אֲנִינָנוּ.

• הצנחנים באירופה הכבושה (1944).

בתחילה היישוב לא ראה את עצמו במרכז היהדות, כנושא הדגל, וגם חשש לגורלו עם התקרבות הכוחות הגרמנים לארץ. גם כשקבלת האחריות על הכלל באה, עדיין לא האמינו להיקף הזוועות ואולי בגלל סיבה זו לא נעשה הרבה בזמן. המעט שנעשה לא הועיל למרד, ולרוב לא היה לכך קשר אליו.

משנת 1943 החלה להיות מודעות לשואה, אולם אמירות אופטימיות או חסרות אמון היו דבר שבשגרה. אומנם לא היה הרבה מה לעשות, ההשמדה בעיצומה והקשר עם היהודים היה כמעט בלתי אפשרי, אבל לא הופעל לחץ ממשי (למשל, בשיתוף עם יהודי ארה"ב) על בעלות הברית לגנות את מעשי הנאצים, להפציץ את אושוויץ או ערים גרמניות כתגמול. הישוב לא הכיר בכוחו או שלא היה לו כוח במידה מספקת, והעדיף להשקיע אותו בבניין הארץ ובבעיותיו הפנימיות.

גם לאחר המלחמה לא טיפלו מייד בפליטים ובניצולים, אלא העלו לארץ רק את הכשירים להיות חלוצים ולוחמים. הראיה נשארה צרה וממוקדת בטובת הארץ, ולא בטובת היהודים בכלל.

מדבריו של **וגיה הדרי (פומרניץ)**, שליח הסוכנות בקושטא, בישיבות ועד ההצלה במשרדי

הסוכנות היהודית ובמרכז מפא"י:

"יש לי מעצורים נפשיים לא מעטים, כאשר אני צריך להביא הנה את דבר הגולה. איני יודע אם מלה זו, "גולה", מבטאת את מצבם האמיתי של יהודי אירופה, ואיני יודע באיזו מידה חברי המפלגה כולה יודעים על העניינים הקורים שם. איני יודע עד כמה הדברים המתפרסמים בעיתונות מוסרים את הדברים כהווייתם. איך למסור את הדבר, שיהודי באירופה, בקבלו פיסה קטנה מעיתון ארצישראלי, מאמץ אותה אל לבו כדבר היקר ביותר, ופיסת-עיתון זו מגיעה אליו לאחר גלגולים רבים, ולעיתים היא מגיעה אליו רגעים אחדים לפני מותו; או שהיא מגיעה למחנה-הריכוז, למחנה-העבודה או לבית הכלא. ההדים על הנעשה באירופה מגיעים אלינו לקושטא לאחר הטחת ראש בקיר, ולעיתים במגע ישיר, במגע בלתי-אמצעי, ואתה מכיר לעתים את כתב-ידו של החבר הכותב אליך. להושיע ולעזור לא תוכל.

ישנם ודאי גם חברים רבים בארצות שונות, יהודים על צאתו של חבר מקושטא לארץ-ישראל, ועיניהם של אלפים, אלפים לא מעטים, נשואות אלינו; וכאשר מגיע אליך מכתב, הוא מדבר לא רק אליך, לא רק אל היישוב בארץ-ישראל – הוא מדבר גם אל היהדות החופשית בעולם. ואתה חייב לתת תשובה; וכאשר אני צריך לספר על כל זאת, הרי המעצורים הנפשיים אינם קטנים.

וישנה תביעה, תביעה של השרידים הנשארים, וישנן תביעות הבאות לארץ-ישראל, אבל הן צריכות להגיע ליישוב היהודי החופשי בכלל.

חברים, זו היא שליחות אומללה. אין בפי דברי נחמה, אין בפי בשורות טובות...

החברים כותבים: היכינו למכתב שלכם זמן רב. אנחנו מחכים לכל דבר המגיע מארץ-ישראל.

מדוע הוא איחר לבוא? מדוע לא הגעתם אלינו? מדוע שתקתם שלוש שנים וחצי?...

איני יודע, חברים, כמה אנחנו יכולים להציל. אני אומר שיכולנו להציל רבים, אולי אלפים...

מדברים על מות יהודי פולין, על מלחמת ורשה; מי יודע כמה עלילות-גבורה הם לקחו אתם אלי-קבר. מאותו המעט שהגיע אלינו אנחנו צריכים לדעת מה זאת אומרת התקוממות. מדברים על הנשק שהיה ליהודי ורשה. האם באומרו דברים אלה, יש לנו תמונה ברורה מהו גטו בימי הגרמנים הנאצים? ומרד היה לא רק בגטו-ורשה; מרד היה גם בראדום, בביאליסטוק... ייתכן, חברים, שהעזרה נשלחת מארץ-ישראל, והחברים שם יודעים שהיא נשלחת מארץ-ישראל. יכול להיות שכסף זה הגיע יום אחד לפני מותם של החברים; ומה היתה הרגשת החברים, אשר במוותם ידעו כי היישוב בארץ-ישראל מגיש להם עזרה; מה היתה הרגשתו של החבר אשר באותו רגע ידע שיש מי שחושב עליו. ועלינו לדעת שהרגשתם של היהודים האלה באירופה, ובייחוד בפולין, היא, שאין איש שומע את קולם...

חבר מפולין שואל שאלה פשוטה: מדוע בחורי ארץ ישראל אינם יכולים ללכת בים וביבשה, לעתים גם ליהרג? אבל מישהו הרי הגיע לאישהו מקום באירופה... בקשר למרד – אני חושב שזוהי הגזמה שהגרמנים נכנסו לגטו בטנקים... מי יודע אם לאחל'שמע ישראל לא אמרו הרבה יהודים'שמעי ארץ-ישראל'...

קטע ממכתבו של וניה הדרי, 15.2.43:

"אני יודע, כי בארץ מרבים לדבר ולכתוב על יום הפגישה של הארץ ואנשיה עם התנועה בגולה. יקירי, בפגישתי הבוקר עם חבר פעיל בתנועת-נוער אחת ובחברה פעילה מתנועת-נוער אחרת, המלים הראשונות היו: לא נשכח שהתכחשתם אלינו במשך שלוש שנים. איפה הייתם? מדוע לא היתה לתנועה בארץ אפשרות של עזרה כספית? מדוע לא הגיעו דברי עידוד שלכם אלינו? מדוע לא חדרתם אלינו בגלי-הרדיו כמו שעשו זאת עמים אחרים? מתוך שהבינתי את משמעותם ההיסטורית, ניסיתי במשך שעות אחדות להשיח בפניהם את דברי'תשובתי', אך בלבי ידעתי: אין לארץ תשובה על כך. אבל שואל אני: היה זה לקח לבאות?!"

יחס היישוב למרד

בארץ לא הבינו. לא את המצב היומיומי בגטאות, ולא את המצב שהוביל למרד. לא את משמעות המרד ואת תוצאותיו.

השליחים (מקושטא, המעורבים בעניין בא"י) הבינו יותר, אך התקשו להעביר את הרשמים הלאה. התגובות לידיעות על השואה היו בדרך כלל חוסר אמון ויחס מזלזל למקורות הלא אמינים והמגזימים.

בעיתונות המרד פורסם בזמן אמת כמעט, בידיעות צדדיות בעמוד הראשון. פורסם על לוחמים בידיים ריקות מול הגרמנים, המתנגדים לחיסול הגטו. אחרי המרד עדיין פורסם על לחימה, כאשר הידיעות לא היו מעודכנות או מדויקות במיוחד, ובשלב זה הדגישו את הגבורה העילאית של המרד והלוחמים (בחלקה לעומת ההתנהגות המבישה של שאר היהודים).

בתחילה כעסו ולא יכלו להבין את הפסיכות,

ההליכה כצאן לטבח.

"יש דבר אחד בכל התמונה הזאת, שאיני יכול להיפטר מרגש הצער והכאב הצורב שהוא מעורר בליבי... היהודים הלכו לטבח מבלי שבלבו של מישו מהם התעוררה איו שאיפה שהיא לעמוד על נפשו..."

לא מצאו בנפשם עוז למעשה הגנה מתך ייאוש, ואף על פי **קטע זה צוטערט און מוז זיין אן איינעם פון די ערשטע יידישע העלפונען** לרבבות חיכו מתוך מנוחה, מתוך איוז אדישות איומה, **במעבדים בארץ ישראל על ידי משה גוטוואלד** הרכבת... אני לא חשבתי שיהודי פולין לא יגנו על עצמם במקרים אלה, שלא מצא אף מנהיג אחד שיעורר אותך למות מתוך התגוננות...

אינני יכול להתנחם, חינוך ההגנה שלנו עוד מימי הפרעות ברוסיה, החינוך הציוני, החינוך הסוציאליסטי לא עמדו להם ליהודים בשעת זוועה ואימים כזאת! **(יצחק גרינבוים, חבר הנהלת הסוכנות מטעם הציונים הכלליים, עלה לארץ מפולין בתחילת המלחמה).**

מאוחר יותר ראו במרד דרך להצלה ורק לבסוף (לאחר המרידות) הבינו שזוהי התאבדות – מוצא אחרון יפה, ומעתה רצו להציל את חברי התנועה שבחרו מצידם להישאר עם שאר היהודים וגורלם.

דבר מעניין הוא היחס שבו התקבל הרעיון של מורדים, לוחמים יהודים, בגולה. לפי התפיסה הציונית, הגולה הצמיחה אנשים פסיביים, ורק הארץ גאלה אותם וגרמה להם להיות כשאר האומות ולהגן על כבודם ואדמתם. בהיסטוריה היהודית היה מקובל להתחבא ולברוח מול תקיפות ופוגרומים, ולחימה חזרה נחשבה ליוצאת דופן.

עם בוא הידיעות הראשונות על המרד, הציבור והמנהיגות, התקשו להאמין שאכן יהודים מגינים על עצמם. הם היו בטוחים שאלו שמועות לא הגיוניות. זהו אותו אי-אמון שבו קיבלו את הידיעות על ההשמדה, אלא שאת ההשמדה ניסו לגמד, ואפילו כשדיווחו עליה כתבו שהמספרים ודאי מוגזמים והמקורות אינם מהימנים, אך את המרד האדירו ככל שהזמן חלף.

עם זאת, חשוב להדגיש שבזמן המרד, כשדווח על מהלך המאורעות, הידיעות מוקמו כשאר

הידיעות על השואה: במקום צדדי.

כשפורסם על סוף המרד וחיסול הגטו, היו כמה כותרות ראשיות, דברי הספד, והחל תהליך האדרת המרד. אפשר להבין שלתושבים בארץ היה הרבה יותר קל להזדהות עם לחימה מאשר עם השמדה,

לכן הדגישו את המרד לעומת שאר המאורעות בשואה. בכל אופן, בשנות המלחמה גם ידיעות אלו לא עוררו תהודה רבה בקרב הציבור בארץ.

יחס המנהיגות בארץ היה שונה כלפי הציבור ובינם לבין עצמם: בדברי ההנהגה לציבור נשמעה ביקורת כלפי הנספים, אף על פי שחשו כלפיהם אהוות גורל וניסו למצוא נקודות זכות להתנהגותם או מידע חדש על גבורה. הדעה הרווחת היתה שהמורדים הם חברי תנועות הנוער הציוניות, מגשימי החינוך שניטע בהם. הרכב המורדים המאוחד והמיוחד לא היה ברור ליושבי הארץ. כמו כן, הצורך של יהודי פולין בקשר עם הארץ (מכתבים, חבילות, תשומת לב), לא היה מובן, ופרט לשליחים שמבחינה מנטלית היו גם הם בשואה, הציבור היה אדיש מדי.

המורדים, שיחסם לארץ ישראל ולחבריהם שעלו היה חם, התאכזבו מהניתוק ומהאדישות שבה התקבלה המרידה בארץ, ומחוסר ההזדהות עם העובר עליהם. במכתבים שהגיעו לארץ הם מתחננים לתשובות, מבקשים שלא ישכחו אותם, ולא מבינים את מסלול החיים בארץ, שנותר כשהיה: ההתעלמות מהסבל שעובר עליהם.

בעיתונות הפנימית שלהם, ובשיחות,

לא נזכרה המרידות הזו. הם דיברו על הנעשה בארץ ועל שאיפותיהם לעלות ולהקים מדינה באהבה.

ככל שעבר הזמן והקשר דעך הם התמקדו בקשר עם הקהילה ובינם לבין עצמם, מה שהוביל להחלטה להילחם בתוך הגטו ולא לברוח בתקווה הקלושה להגיע לבסוף לארץ.

הכעס שחשו קרוב לודאי לא התבטא במעשים, אולי בגלל הקשיים עם הקמת המדינה והצורך לעזור ולא להתחשבן על העבר.

עם זאת, קשה להתעלם ממה שכתב **אנטק צוקרמן** בריכוזו: **התנועה הציונית היא ציונית** **למה מעיתוני המחתרת היהודית בגטו ורשה כולכ' לא ראיתי אות אחת אפילו מן הארץ ולא בן אדם.**

עם הקמת המדינה, האדירו את המרד והמורדים על חשבון שאר הניצולים והנספים! "ככל אתר ואתר בו יבוא יהודי מוצל מהגטאות, מופנית אליו שאלת אחים-יהודיים: ספר לנו בן-הגטו, אשר תדע ואשר שמעת על המרד היהודי בגטאות! בהתלהבות ובעניינים חולמות מקשיבים יהודים לספורים על המאבק היהודי האקטיבי" (**מארק דבורז'צקי**, רופא ואיש ציבור בוילנה שהיה מקורב למחתרת בגטו).

האשימו את הניצולים שלא נהגו כראוי.

היתה חלוקה של שואה – וגבורה. השואה והמרידות נראו כחלק משלילת הגלות והפסיביות הגלותית לעומת החינוך הציוני ובניין הארץ.

"הם למדו את תורת המיתה החדשה אשר מגיני תל-חי וסג'רה ציוו עלינו – מות גבורה (בן גוריון, י"א באדר 1943 בנאום על קברו של **טרומפלדור**).

היתה ראייה של המרד כפרי החינוך והתנועה הציונית-סוציאליסטית (תוך התעלמות משאר השותפים למרד). "ועוד דבר אני רוצה להגיד בתוכנו היום... הם היו אמונים על ברכי הקיבוץ המאוחד... ידעו לשאת את הערכים הללו ואת הדגל הזה!!" (**לובה לויטה** מהקיבוץ המאוחד). "בראש הלוחמים עמדו אנשי תנועתנו – תנועת הציונות העובדת (**יצחק שדה**).

נשמעו דעות שהמרד הציל את הכבוד היהודי – כיפר על ההליכה כצאן לטבח. הוא אף שימש כמכשיר מחנך בחיינו בארץ: מורשת קרב וגיבורים יהודים חדשים. השתמשו במורדים בהרצאות ונאומים בנושא. "הגדולה בחוויותינו היתה הפגישה עם לוחמי הגטאות והפרטיזנים היהודים..!" (יהודה טובין, איש השומר הצעיר).

היו ויכוחים בארץ אם המרי היה מוצא אחרון או תוצאה של חינוך. האם מרד מוקדם היה מאט את הגרמנים, אולם המורדים חששו להחיש את הכיליון. העמדה היתה תלויה בשייכותו המפלגתית של הדובר.

ההתייחסות למרד נגועה בפוליטיקה הישראלית – מפא"י נגד מפ"ם נגד חירות. כל מפלגה התייחסה למרד ולמורדים בצורה שהתאימה למצע המפלגה ולהרכבה – תיקנו את ההיסטוריה:

מפ"ם – אנשיה היו המורדים המפורסמים, השומר הצעיר, הקיבוץ המאוחד. הדגישו את המרד ואת בנין הארץ כשוים, כחלק מאותה מערכה.

מפא"י – המפלגה השלטת. התייחסו למרד כחלק מהשואה. הפרידו בין המרד למדינה – אז ועכשיו (אולי כדי למנוע חשבונות היסטוריים על חלקם הדל בעזרה בזמן השואה, בתור נציגי הישוב).

חירות – טענו לקיפוח בהזכרת חלקם במרד (בית"ר, הרביזיוניסטים) וראו בו ובמניעיו את הגשמת האידיאולוגיה שלהם – מצדה, הכוח היהודי.

דתיים – ראיית הגבורה כרחבה יותר (התנגדות פסיבית, שמירת צלם אנוש), ומציאת חלקו של הציבור הדתי והרבנים במרד.

עם חלוף הזמן, הראייה הציבורית של המרד כדרך המכובדת היחידה בשואה, התחלפה בראיית דרכים אחרות של גבורה יהודית בשואה. הדבר מתבטא יפה בשני הפסלים בחצר ביד ושם: הראשון של המורדים הגדולים מהחיים, מייד לאחר השואה, והשני מראה את גבורת הנספים, הכלל.

כדאי לראות...

"נערי הסווינג"

במאי: תומס קרט

מבין השחקנים: גואה וויילי

הסרט מספר על תנועת נוער שקמה בהמבורג, גרמניה, לקראת סוף שנות השלושים של המאה העשרים. חברי התנועה היו נערים שהתנגדו למשטר הנאצי, ולא הסכימו להיות חברים בתנועת הנוער ההיטלראי. נערים אלה גידלו שיער ארוך, הושפעו מהתרבות האמריקאית ומהאופנה הבריטית, והקשיבו למוסיקת סווינג, שהיתה אסורה במשטר הנאצי, משום שתרבות זו ביטאה חופש ודמוקרטיה.

הסרט מומלץ לנוער ומעלה.

אורך הסרט: כשעתיים.

צפייה נעימה!

כדאי לקרוא...

הספר "עכבר" – סיפורו של ניצול"

מחבר: ארט ספיגלמן

הוצאת זמורה-ביתן, 1990

זהו סיפורו של ולאדק ספיגלמן, ניצול שואה, השזור בסיפורו של בנו, ארט, המנסה להתמודד עם עברו של אביו.

הספר כתוב כקומיקס, שבו היהודים מצוירים כעכברים והנאצים כחתולים.

העלילה משתרעת על פני העבר וההווה כאחד. העבר הוא בחרותו של האב בפולין, וההווה הוא תיאור מערכת היחסים המסובכת שבין האב לבנו.

הספר ישיר וכתוב בפשטות, לכן עוצמתו חזקה במיוחד.

מומלץ!

קריאה נעימה!

סיום

פי יאמרנו פני חורין: מר מִמֶּנֶת רְאִינוּ,
אף הִנֵּה הַגֵּדַת הַחֲרוּת לְכַנְיֵנוּ!
וְכָתוּב בְּרֵאשֵׁיהֶ: "עֲבָדִים הָיִינוּ" ...
וְלֹא יִקְתָּב עֲבָדִים הָיִינוּ!

(מתוך: "להגדה", נתן אלתרמן, 1941)

אנו מקוות שהעלון הוסיף לכם ידע בנושא ואף העניק חומר למחשבה.

ביבליוגרפיה

- "בשביל הזיכרון", גיליון מס' 20, פברואר 1997, הוצאת יד ושם.
  - "האנציקלופדיה של השואה", כרכים א-ד, הוצאת יד ושם, ספרית פועלים, 1990.
  - "ילקוט מורשת, חוברת מ"ה", מורשת וספרית פועלים, סיון תשמ"ח, יוני 1988, עמ' 89-104.
  - הרב אבינר שלמה, "משברִיד וגליך עלי עברו", ספריית חוה בית-אל, ירושלים, תש"ס.
  - ארד יצחק, "טרבלניקה – אבדן ומרד", הוצאת עם עובד, תל-אביב, 1983.
  - ארד יצחק, "תולדות השואה בתמונות", יד ושם, ספרית פועלים, ידיעות אחרונות, ספרי חמד, 1992.
  - בוגן אלכסנדר, "המרד", בית לוחמי הגטאות, 1998.
  - בלטמן דניאל, "למען חרותכם וחרותנו", יד ושם, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים, תשנ"ו.
  - גוטמן ישראל, "שואה וזיכרון", חלק ב'2, יד ושם, מרכז זלמן שזר, 1999.
  - גריי מרטין, "בשם כל בני ביתי", וידנפלד וניקולסון, ירושלים, 1971.
  - האוזנר גדעון, "השואה בראי המשפט", בית לוחמי הגטאות.
  - הדרי זאב וניה, "צומת קושטא", משרד הביטחון, תל-אביב, תשנ"ב, 1992.
  - חייל לני, "השואה", כרך ב', שוקן ויד ושם, ישראל, תשמ"ז, 1987.
  - לובטקין צביה, "בימי כליון ומרד", בית לוחמי הגטאות והקיבוץ המאוחד, תשל"ט.
  - לוסינג יגאל, "עמוד האש – פרקים בתולדות הציונות", כתר ושקמונה, ירושלים, תשמ"ב, 1982.
  - נוביץ' מרים, "סוביבור מחנה האבדון והמרד", בית לוחמי הגטאות והקיבוץ המאוחד, תשל"ט.
  - פורת דינה, "הנהגה במלכוד", עם עובד, תל-אביב, 1986.
  - פורת דינה, נאור מרדכי, (עורכים), "העיתונות היהודית בא"י נוכח השואה", משרד הביטחון, ישראל, תשס"ב, 2002, עמ' 135-146, 247-165.
  - שטראובר רוני, "הלקח לדור", יד יצחק בן צבי, ירושלים, תש"ס, 2000.
  - שריד לוי אריה, "במבחן הענות והפדות", מורשת, תשנ"ז.
- התמונות בחוברת זו נלקחו מהספרים המסומנים ב-☒.